

VAN SAVANNE TOT STAD

CHRISTIAN GRATALOUP

Van
SAVANNE
tot STAD

Nieuw Amsterdam

Voor Anne-Marie,
medegrondlegger van dit boek.
Niets was mogelijk geweest zonder onze
veertig jaar lange vruchtbare dialoog.

Gepubliceerd met steun van het Institut français des Pays-Bas en het Centre national du livre

**INSTITUT
FRANÇAIS NL**

Oorspronkelijke titel *Géohistoire*

© 2023 Les Arènes, Parijs

Uitgegeven in overeenkomst met Les Arènes, en in samenwerking met
2 Seas Literary Agency.

© 2025 Nederlandse vertaling Alexander van Kesteren / Nieuw Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is
uitdrukkelijk niet toegestaan.

*All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and
similar technologies.*

Alle kaarten uit de Atlas zijn afkomstig uit de *Atlas van de wereldgeschiedenis*
en de *Atlas van de aarde en de mens*.

Cartografie © Héloïse Kalebka en Frédéric Miotto

Cartografie zwart-wit kaarten © Riccardo Pravettoni

Omslagontwerp Jan van Zomeren

NUR 680

ISBN 9789046833018

www.nieuwamsterdam.nl

Nieuw Amsterdam maakt deel uit van Park Uitgevers

INHOUD

Woord vooraf. Een nieuwe geschiedenis van de mensheid en de wereld	9
Inleiding. De kwestie van de Ander: een meervoudig enkelvoud	13
1 Geografisch de geschiedenis interpreteren	23
2 Hoe de mens zich over de aarde verspreidde	47
3 Domesticatie van planten en dieren: slechts een paar soorten	81
4 Elders, eerder: andere geschiedenissen	119
5 De oorsprong van de As van de Wereld	163
6 De splitsing van de wereld	273
7 De Wereld was eventjes Europees	329
8 De aarde van de mensen	397
Conclusie. Het aardse, het mondiale, het universele	457

FIGUREN

Ministaatjes (westelijk Pacifisch gebied, Europa, Kleine Antillen)	19
Europa + Afrika + Azië = Eufrazië	24
De bevolkingscijfers op aarde tijdens de laatste twee millennia	28
Drie zonen van Noach, drie werelddelen	54
Het vertrek uit zijn eigen ecosysteem: typisch mensen	56
Het westen van Eufrazië 20.000 jaar geleden	62
De Beringlandbrug 20.000 jaar geleden	64
Soenda en Sahoel 20.000 jaar geleden	65
De eerste Amerikanen	71
De neolithische ontwikkelingen	85
De Toba-vulkaan en de grot Leang Bulu Sipong 4	92
De eerste domesticatie van honden	106
Alle gedomesticeerde grote zoogdieren leefden in Eufrazië	113
Tot de vijftiende eeuw zijn de verschillende werelden nauwelijks met elkaar verbonden	121
De oorspronkelijke Amerikaanse volkeren vóór de zestiende eeuw	128
De samenlevingen op de Grote Vlakten in Noord-Amerika (Mound Builders) vóór de zestiende eeuw	130
Amazonië vóór de zestiende eeuw	132
De volkeren van de Noordelijke IJszee	143
De islamisering van Afrika (elfde eeuw)	150
De as van de Oude Wereld tot aan de vijftiende eeuw	164
De gordel van gebergten en de ‘droge diagonaal’	169
De grenzen van de As	171

Van de Rajasthan-woestijn tot de Bengaalse bossen	173
Drie imperiale assen	175
De belangrijkste centra van de As	179
De zijderoutes aan het begin van onze jaartelling	186
Het koninkrijk Lydië	192
De mijnen van Laurion	195
De Oriënt van het oriëntalisme	199
Zomia	204
Het kruispunt van de Vruchtbare Halvemaan	207
De Jomon-vindplaatsen	210
Verspreiding van het neolithicum naar het westen van Eufrazië	212
De sedentaire rijken en de steppen (zestiende eeuw)	245
De geografisch-historische situatie van Beijing en Delhi	247
Wisselingen in de omvang van de grootste staat op het Indische schiereiland	252
Perioden dat China verdeeld is	254
Historische regio's op Insulinde volgens Denys Lombard	257
De <i>wakô</i> (Japanse piraten, dertiende-zestiende eeuw)	260
De Vikingroute over de Noord-Atlantische Oceaan	281
Zeestromingen in en zeeroutes op de Atlantische Oceaan	291
Macaronesië	293
De Amerikaanse Burgeroorlog op mondiale schaal	382
Officieel spreekt de Wereld 'Europees'	416
Periode van het ontstaan van de staten van de wereld	428
Ramingen van de wereldbevolking in 2100	430
Europese migratiestromen (negentiende-twintigste eeuw)	435

WOORD VOORAF

Een nieuwe geschiedenis van de mensheid en de wereld

Deze geschiedenis is geschreven door een geograaf en ligt in het verlengde van de historische atlassen die eerder in Nederland zijn gepubliceerd bij Nieuw Amsterdam, de *Atlas van de wereldgeschiedenis* en de *Atlas van de aarde en de mens*. Op deze atlassen borduurt dit boek voort. Dat doet het met dezelfde ambitie en die gaat veel verder dan een simpele plaatsbepaling van gebeurtenissen, want het wil laten zien welke invloed de geografie heeft gehad op de menselijke geschiedenis. Geografen houden zich doorgaans bezig met het bestuderen en interpreteren van de ruimtelijke ordening van hedendaagse samenlevingen. Dit boek beoogt, kort gezegd, de geografische gereedschappen zo te gebruiken dat ze ons inzicht kunnen bieden in het verleden. Misschien is het goed om dat even kort toe te lichten.

Mensen hebben allerlei innovaties ontwikkeld om de onderlinge afstanden tussen hen te verkleinen. Dat gaat van steeds efficiëntere transport- en communicatiemiddelen tot de concentratie van zo veel mogelijk activiteiten op een zo klein mogelijk oppervlak (lees: een stad). En toch kent elke samenleving een eigen dichtbij en veraf. Wat zich afspeelt bij de burens zal gevolgen hebben voor onszelf; dat kunnen positieve of negatieve gevolgen zijn, al naargelang een buurland inzet op oorlog dan wel vrede, de grenzen opengooit dan wel gesloten houdt. De geschiedenis van je burens is altijd ten dele ook die van

jezelf. Dat geldt zeker wanneer er steeds meer buursamenlevingen zijn en hun bevolking groeit; dergelijke burenelaties lenen zich voor snellere, verstrekkender historische ontwikkelingen. Samenlevingen die relatief geïsoleerd blijven, in ieder geval een tijdlang, vormen daarentegen zelfstandiger werelden waar de herhaling van hetzelfde doorgaans de overhand heeft op verandering. De intensiteit van onderlinge betrekkingen en de mate waarin samenlevingen verbonden zijn, is bepalend voor hun dynamiek. De geschiedenis is geografisch.

Bovendien is de mensheid niet alleen op aarde. Ze maakt deel uit van de flinterdunne strook van het leven die we de biosfeer noemen. Die reikt tot slechts enkele tientallen meters onder de aardbodem en strekt zich uit tot niet meer dan een paar kilometer diepte in de oceaan en een paar kilometer hoogte in de atmosfeer: het leven beslaat slechts een klein gedeelte van de planeet. Tegelijkertijd is de mensheid bijzonder afhankelijk van de biosfeer. Terwijl we tot voor kort amper aandacht hadden voor de aardse voorwaarden van ons leven, drukt de huidige klimaatcrisis ons steeds nadrukkelijker met de neus op de aardse feiten. Geschiedschrijving zou zich niet moeten loszingen van de aardbodem.

Dit boek heeft als doel beide perspectieven met elkaar te verenigen. Dus het horizontale perspectief van de relaties tussen samenlevingen en het aardoppervlak, grenzen en conflicten, expansies en veroveringen; en het verticale perspectief van domesticatie en mijnen, rijstvelden en vervuiling. Dit verhaal zal beide koppelen en zo de voeten stevig op de grond houden. In dit boek zal het gaan over zeestromingen en zeevaarders, veroveraars, bergen en woestijnen, boeren en ijskoude winters.

Zodoende nodigt dit boek uit tot zowel een historische reis als een geografische kijk op het verleden. Dat is dan ook waarnaar de Franse term *géohistoire*, ‘geogeschiedenis’, verwijst, die werd gemunt door de historicus Fernand Braudel. Inderdaad zou de geschiedenis van de mens en de aarde nogal een omvangrijk onderwerp zijn om binnen het bestek van een paar honderd pagina’s te behandelen. Het is hier dan ook niet de bedoeling de hele wereldgeschiedenis samen

te vatten, maar alleen om dat te bespreken wat past binnen het dubbele ‘geohistorische’ perspectief. Ik heb mezelf er vaak op betrappt dat ik aangaf, wanneer ik een gesprekspartner verbaasde door mezelf voor te stellen als een geohistoricus, dat ik voor de geografische invalshoek heb gekozen omdat die me de kans gaf me te wijden aan de geschiedschrijving waar ik zin in heb. Ik hoef me namelijk niet te beperken tot een periode en mezelf evenmin de hulp van de natuurwetenschappen te ontzeggen. Die voorliefde voor de meeslepende, verbeeldingsrijke verhalen van het menselijke avontuur en het onderzoek naar hun sporen heb ik overgehouden aan de boeken die ik las als kind, zoals *Des dieux, des tombeaux, des savants* (Goden, graftomben, geleerden) van C.W. Ceram, en aan de atlassen die me de kans gaven vele reizen te maken zonder ook maar een vin te verroeren. Tegen deze aanpak zou je kunnen inbrengen dat versimpeling of een gebrek aan precisie op de loer ligt, vanwege de reusachtige reikwijdte in tijd en ruimte van mijn onderwerp (van de prehistorie tot nu, en met betrekking tot de hele aarde). Maar deze opbouw biedt tegelijkertijd een samenhang die alle werken van veel verschillende schrijvers tezamen genomen niet zouden kunnen bieden. Vergelijk mijn rol met die van een huisarts: die kan niet zonder de kennis van specialistische artsen, maar de patiënt blijft natuurlijk één persoon wiens gezondheid als een geheel moet worden gezien. Het is aan de huisarts om elke aandoening te plaatsen binnen het grotere plaatje en de verschillende behandelingen op elkaar af te stemmen. De geschiedenis die nu volgt is dan ook niet specifiek ecologisch, economisch, geopolitiek, demografisch of cultureel. Ze is een beetje van alles: een geohistorische synthese.

Het boek maakt ook een paar uitstapjes naar ‘what-if?’-geschiedschrijving. Soms is het namelijk zinvol om je te wagen aan ‘een geschiedenis van wat mogelijk is geweest’, om de fraaie titel te parafaseren van het boek van Quentin Deluermoz en Pierre Singaravélou (Seuil, 2016). Want als er niet zoiets bestaat als een noodlot, wemelt het van historische toevalligheden. Van momenten waarop de geschiedenis op een tweesprong aankwam: wat zou er bijvoorbeeld

zijn gebeurd als in 1492, bij het eerste contact sinds millennia tussen de volkeren van Amerika en inwoners van de ‘Oude Wereld’, niet de Europeanen maar de Chinezen betrokken waren geweest? Op voorwaarde dat het niet ongerijmd wordt, dus zolang we rekening blijven houden met de historische context, kan de uitwerking van zo’n hypothese ons een heleboel leren over de dynamiek van de wereld.

Dit verhaal met uitgezoomde focus, van de prehistorie tot de dag van morgen, en dat met betrekking tot de hele aarde, is gericht op een breed publiek. Vandaar ook mijn keuze om geen bronverwijzingen op te nemen. Had ik elke bron moeten noemen, dan zou het boek veel dikker en de tekst een stuk stroever zijn geworden. Om dezelfde reden heb ik de bibliografie weggelaten. Dit boek is in eerste instantie dan ook niet bedoeld voor mijn collega’s aan de universiteit, maar voor alle lezers die nieuwsgierig zijn naar ons verleden en zich interesseren voor onze toekomst. Ik hoop dat dit boek hun evenveel leesplezier zal verschaffen als ik putte uit de boeken die ik las als kind, een plezier dat eigenlijk nooit minder is geworden.

Goede reis!

INLEIDING

De kwestie van de Ander: een meervoudig enkelvoud

Op 9 juni 1537, zestien jaar na de verovering van Tenochtitlan door Hernán Cortés en slechts vier jaar na die van Cuzco door Francisco Pizarro, ondertekende paus Paulus III (Alessandro Farnese) de bul *Sublimis Deus*. Dat zette een punt achter de discussie over de vraag of de oorspronkelijke inwoners van Amerika nu wel of niet tot de mensheid behoorden. De bul wilde een verbod doen uitgaan op de terecht als inhumaaan aangeduide manier waarop zij werden behandeld door de conquistadores en de eerste kolonisten. Het pauselijke besluit, dat volgde op een verzoek van Spaanse prelaten, was overigens niet alleen ingegeven door humanitaire overwegingen. Onvermeld bleven bijvoorbeeld de Afrikaanse slaafgemaakten, wier transporten naar Amerika rond dezelfde tijd op gang kwamen. Het doel was vooral om de invloed van de Kerk, en in het bijzonder van de religieuze ordes, op de oorspronkelijke Amerikanen te versterken. Met hun streven begaven de katholieke geestelijken zich in het vaarwater van de kolonisten, die enorme *encomiendas* hadden uitgebouwd: landbouw- of mijnbedrijven die waren geënt op de meedogenloze uitbuiting van de oorspronkelijke bewoners. Het was tegen deze achtergrond van rivaliteit met de kolonisten dat de Kerk het debat beslechtte over de vraag of de inwoners die aan de overkant van de Atlantische Oceaan waren ‘ontdekt’, deel uitmaakten van de

mensheid. In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, was het dan ook niet het Dispuut van Valladolid dat in 1550-1551 de menselijke status van de oorspronkelijke bewoners van Amerika erkende: bij het Dispuut werden slechts de theoretische voorwaarden vastgelegd voor bekering en uitbuiting van de oorspronkelijke inwoners van Amerika.

De eerste Amerikaanse ‘indianen’ die in 1493 door Christoffel Columbus uit Amerika werden meegenomen naar Europa wekten grote nieuwsgierigheid. Over hun menselijkheid bestond destijds echter geen discussie. Columbus was er immers van overtuigd dat het hier inwoners betrof van eilanden voor de Aziatische kust. En die eilanden hoorden bij een van de drie delen van de bewoonde wereld die waren geboekstaafd door zowel klassieke schrijvers als de kerkvaders. Het perspectief verschoof pas toen begin zestiende eeuw andere ontdekkingsreizigers, en dan met name Amerigo Vespucci, de Europese geleerden ervan overtuigde dat de gebieden aan de andere kant van de Atlantische Oceaan niet Aziatisch konden zijn. Het moest een tot dan toe onbekend deel van de wereld zijn, dat in 1507 ‘Amerika’ werd gedoopt. De achttien overlevenden van de expeditie van Ferdinand Magellaan, die na de eerste tocht rond de wereld op 8 september 1522 in Sevilla waren teruggekeerd, konden bevestigen dat de ‘Stille Oceaan’ enorm was. En dus dat Amerika en Azië heel ver uit elkaar lagen. Dat maakte het lastiger om de Amerikanen te zien als afstammelingen van Noach, wiens drie zonen volgens het Bijbelboek Genesis Azië, Europa en Afrika hadden bevolkt. Uit een letterlijke interpretatie van de Bijbel volgde dat de oorspronkelijke bewoners van Amerika niet konden worden gezien als kinderen van God, als levende wezens met een ziel. Dat zij de status van dieren kregen, weliswaar hogere dieren maar hoe dan ook geen mensen, kwam de conquistadores en kolonisten trouwens niet per se slecht uit.

Niettemin gaf uiteindelijk een niet-theologisch argument voor de intellectuelen en geestelijken de doorslag om de oorspronkelijke bewoners van Amerika dan toch als mensen te beschouwen. Weldra

kon namelijk worden geconstateerd dat een inheemse vrouw en een Europese man (over de aard van deze verhouding bestond geen twijfel) samen kinderen konden krijgen. In de Amerika's zochten de eerste Spaanse kolonisten een plaatselijke vrouw, met wie ze een gezin stichtten. Degene die – hoogstwaarschijnlijk onterecht – werd beschouwd als de eerste 'mesties', Martín Cortés, 'El Mestizo', was het in 1523 geboren kind van Hernán Cortés en Malintzin, die beter bekend werd als 'la Malinche'. Voor Europeanen die een tijd in Amerika hadden doorgebracht was het zonneklaar dat de 'inboorlingen' weliswaar 'barbaren' waren, maar ook onmiskenbaar mensen. Het debat over hun afstamming van Adam en Noach was dan ook een zaak van intellectuelen die zich beperkte tot de wereld ten oosten van de Atlantische Oceaan.

De verovering van Amerika betekende een botsing van werelden. De Europeanen en de inheemse bewoners begrepen niets van elkaars manieren van doen. Maar het vermogen om zich samen voort te planten werd gezien als het beste bewijs dat de Europeanen en Amerikanen tot dezelfde menselijke soort behoorden. Om toch te bewijzen dat de overwonnenen inferieur en zichzelf superieur waren, verwezen de overwinnaars naar een valse natuurlijke basis: de rassenhiërarchie. De Europese kolonisatie, die begon in de zestiende eeuw, baseerde zich op de theorie van ongelijkheid tussen mensen en bracht die in de praktijk. Maar die kolonisatie werkte tegelijkertijd het besef in de hand dat er één mensheid bestond. Op de hele aarde leefden mensen.

Sinds halverwege de twintigste eeuw wordt het idee van verschillende biologische mensenrassen wetenschappelijk onweerlegbaar als onjuist gezien. Tegenwoordig is het alleen nog een vraagstuk voor de sociale wetenschappen. Immers: er mogen dan geen rassen zijn, er bestaan wél racisten en mensen die worden gediscrimineerd door-

dat ze tot hun ‘ras’ worden gereduceerd. Maar dat is een andere treurige geschiedenis. Feit blijft dat de biologische eenheid van de mensheid zonneklaar is. En op de keper beschouwd is die homogeniteit eigenlijk verbazingwekkend.

Op het moment dat Columbus eind vijftiende eeuw uitzeilde, was de mens al bijna overal. Met uitzondering van Antarctica en een aantal kleine eilandjes midden in de oceanen waren groepen mensen actief op alle delen van de aarde en ook op alle aangrenzende zeeën. Geen enkele andere levende soort, plant noch dier, was zo alomtegenwoordig – en dat kun je onmogelijk ‘natuurlijk’ noemen. Bij de planten of dieren die destijds al voorkwamen op een uitgestrekt gebied, zonder dat de mens daarin een rol had gespeeld, zag je steevast een grote morfologische variatie. De belangrijkste oorzaak daarvan was de lange duur van de verspreidingsprocessen. Zo hebben de olifanten in Azië en Afrika (waarbij de laatste groep ook weer uit twee soorten bestaat) een gemeenschappelijke oorsprong die kan worden herleid tot de mammoeten, maar ging de geografische verspreiding van hun gemeenschappelijke voorouder gepaard met allerlei evolutionaire ontwikkelingen die uiteenliepen al naargelang de wereldregio waar ze terecht waren gekomen; deze onderlinge verschillen zijn gedurende een periode van zo’n 60 miljoen jaar tot stand gekomen. Een ander voorbeeld zijn de paardachtigen, die waarschijnlijk zo’n 55 miljoen jaar geleden in Amerika zijn ontstaan, om zich pas veel later in Europa en Afrika te verspreiden. In die laatste gebieden evolueerden ze in verschillende richtingen tot paarden, ezels en zebra’s, terwijl deze familie van zoogdieren ondertussen uit Amerika verdween.

Bij deze twee voorbeelden spreken we over een veel en veel langer tijdsverloop dan de 100.000 jaren die zijn verstreken sinds *Homo sapiens* uitwaaierde, en zelfs dan de 1,5 miljoen jaar sinds de verspreiding van *Homo erectus*. Stel dat de verspreiding van het geslacht *Homo* miljoenen jaren geleden was begonnen en er tussen de leden van deze soort tot aan de vijftiende eeuw geen onderlinge contacten meer waren geweest, dan had er zonder twijfel meer dan één men-

sensoort bestaan; net zoals er tegenwoordige meerdere apensoorten zijn. Zo leven in Zuidoost-Azië orang-oetans, makaken en gibbons; in Afrika bezuiden de Sahara gorilla's, chimpansees en bavianen; in Zuid-Amerika oestiti's en kapucijnapen.

Dat dieren en planten als gevolg van biologische evolutie veel grotere verschillen vertonen, komt doordat hun isolement veel sterker en duurzamer is geweest, zoals fraai wordt geïllustreerd door de zo specifieke flora en fauna van Australië. Voorafgaand aan de vijftiende eeuw leefden mensen in Eurazië, de Amerika's en Australië, in zeer verschillende omgevingen. Ze konden daar niet dezelfde planten plukken of verbouwen, noch op dezelfde dieren jagen of dezelfde dieren houden. Toch zijn de mensen biologisch gezien hetzelfde. De minieme uiterlijke verschillen en nuances in de overerfde chromosomale opbouw doen niets af aan de hoge mate van genetische homogeniteit. Die is veel groter dan bij de overgrote meerderheid van andere primatensoorten.

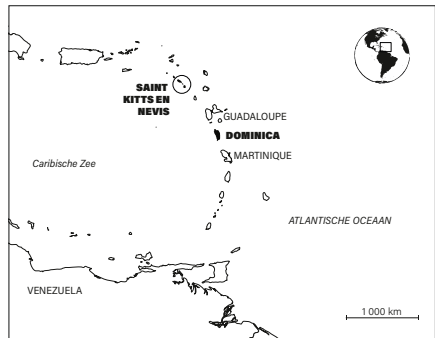
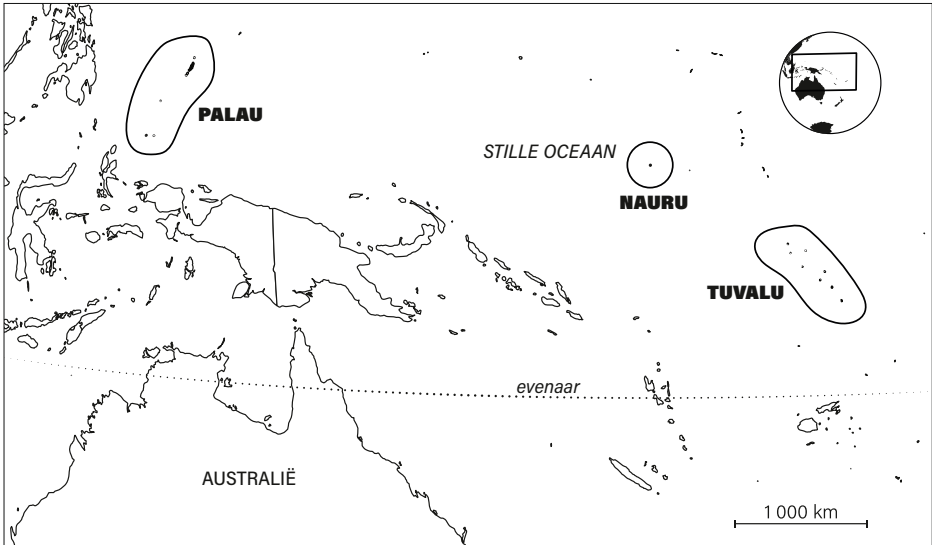

Terwijl de genetische geografie van de mensheid opmerkelijk overeenkomt, lijken de historische verschillen tussen de verschillende groepen mensen schier oneindig. Kijk alleen al naar de getallen. Vandaag de dag bestaan er bijvoorbeeld samenlevingsverbanden die slechts bestaan uit enkele honderden of tienduizenden personen. De kleinste bevolkingsaantallen vind je veelal op de afgelegen eilandstaten in de Stille Oceaan (Nauru: 11.000 inwoners, Tuvalu: 12.000, Palau: 18.000), maar ook in de Cariben (Saint Kitts en Nevis: 54.000, Dominica 72.000), en dan heb je natuurlijk nog de ministaatjes in Europa (San Marino: 34.000, Liechtenstein: 38.000, Monaco: 39.000 en Vaticaanstad met zijn 825 inwoners) en elders (Brunei: 445.000, Bhutan: 788.000). Aan het andere statistische uiterste zijn er de twee staten die de grens van het miljard overschrijden: China en India tellen elk 1,4 miljard inwoners. We mogen stellen dat beide staten aan

hun oude rijken een multinationale erfenis hebben overgehouden, maar dan wel met een robuuste nationale kern. Zo vormen de Han, die je de ‘Chinese Chinezen’ zou kunnen noemen, de grootste etnische groep ter wereld: 90 procent van de mensen met een paspoort van de Volksrepubliek China behoort tot de Han-Chinezen.

In de geschiedenis vinden we dit soort gigantische bevolkingcijfers niet terug. Vóór de negentiende eeuw waren er 1 miljard mensen, acht keer minder dan tegenwoordig. Hoewel er minder mensen waren, zijn er wel gebieden geweest met een hoge bevolkingsdichtheid. Zo telde het Romeinse Rijk in de tweede eeuw van onze jaartelling tussen de 60 en 70 miljoen mensen, oftewel 24 à 28 procent van de wereldbevolking; het aandeel van het Chinese Rijk, dat van de Han, was ongeveer even groot. Samen waren deze rijken dus goed voor ruim de helft van de mensen op aarde. In dezelfde periode had je weliswaar nóg een aantal dichtbevolkte gebieden (India, Midden-Amerika, Zuidoost-Azië), maar waren de meeste samenlevingsverbanden van zeer bescheiden omvang. Net als tegenwoordig waren de verschillen enorm.

Kijken we verder terug in het verleden, dan zijn die verschillen niet per se minder groot. Vaak wordt gedacht dat de groepen jager-verzamelaars uit het paleolithicum bestonden uit hooguit tientallen mensen. Deze theorie blijft twijfelachtig, aangezien ze zich moeilijk laat staven. We beschikken namelijk nauwelijks over kwantitatieve gegevens met betrekking tot de jager-verzamelaars van 30.000 jaar geleden, laat staan over de paleolithische tijd van nog langer geleden. Toch moeten we vaststellen dat ze in sommige streken veel sporen hebben achtergelaten, die zowel wijzen op permanente bewoning (en dus niet op een constant nomadisme) als op de aanwezigheid van groepen die eerder bestonden uit honderden dan uit tientallen mensen. Gegeven de schattingen dat de wereldbevolking van sapiens destijds uit 2 à 3 miljoen leden bestond, zou het best eens kunnen dat er sociale groepen waren die een aanzienlijk deel van de toenmalige mensheid omvatten. Dat neemt niet weg dat het verschil tussen ‘mega-’ en ‘microsamenlevingen’ sindsdien waarschijnlijk is blijven toenemen.

Ministaatjes
(westelijk Pacifisch gebied, Europa, Kleine Antillen)

De verschillen tussen de samenlevingen van zowel gisteren als vandaag zijn echter ook kwalitatief. Tegenwoordig vormen Duitsers, Engelsen en Fransen niet één samenleving, ook al beschouwen ze zichzelf over het algemeen allemaal als Europeanen (al geldt dat voor de Engelsen allicht in iets mindere mate). De belangrijkste oorzaak daarvan: communicatiemiddelen. Niets zorgt voor zulke zichtbare verschillen tussen groepen mensen als de taal. Het zal niet verbazen. Een samenleving krijgt immers in de eerste plaats vorm door de

uitwisseling en overdracht van informatie, verzoeken, weigeringen, orders, voorstellen, kennis en geloofsopvattingen. Er is dan ook geen enkele wereldkaart die de diversiteit van de mensheid beter weergeeft dan een wereldkaart van de talen (zie atlaspagina 24-25). Naast de taal onderscheiden buurvolken zich ook van elkaar door eigen gewoonten, praktijken, (ongeschreven) regels en gebruiken die een groep mensen onderling juist met elkaar verbinden.

Er bestaan spelletjes, puzzels eigenlijk, waarbij de puzzelstukjes de vorm hebben van de landen van de wereld, en die vervolgens in elkaar moeten worden geschoven om zo de politieke wereldkaart te vormen. Elk stukje heeft een kleur die de eenheid van een land aangeeft en die verschilt van de aangrenzende stukjes. De puzzelstukjes geven maar één optie: de verschillende stukjes moeten zorgvuldig in elkaar worden geschoven. Zo zit ook de structuur van landsgrenzen in elkaar, die officieel rechttoe rechtaan zijn. Natuurlijk herinneren geopolitieke verwickelingen ons er dagelijks aan dat het allemaal lang niet zo simpel is. Maar het betreft evenmin een puur juridische werkelijkheid. Uiteindelijk is de metafoor van de puzzel heel nuttig om de versplintering van de mensheid mee uit te drukken. Op deze metafoor zullen we hieronder zo nu en dan terugvallen.

In weerwil van het proces van globalisering (in onder meer juridisch, cultureel en economisch opzicht) blijft er een aanzienlijke diversiteit in samenlevingen bestaan. Zowel de politieke en religieuze verschillen als de manieren van leven verschillen in elk geval genoeg om ervoor te zorgen dat diverse of multiculturele samenlevingen, die bijvoorbeeld ontstaan door de hedendaagse migratiestromen, een heel scala aan conflicten in de hand werken. Maar er is óók sprake van verschillende nieuwe vormen van culturele vermenging. Toch was een dergelijke voortdurend dynamische diversiteit nog veel sterker aanwezig in vroegere samenlevingen. Zelfs zozeer dat we bij een poging om die sociale constellaties van vroeger historisch te beschrijven al snel stuiten op ons tekortschietende vocabulaire. Het woord 'religie' en alles wat een westerse lezer daaronder verstaat, is bijvoorbeeld niet goed van toepassing op de spirituele dimensies van de